

DOI: <https://doi.org/10.31318/2786-8877.6.2023.291419>

ОМЕЛЬЧЕНКО Т. А.

Національна музична академія України імені П. І. Чайковського. Кандидат мистецтвознавства, доцент, професор кафедри загального та спеціалізованого фортепіано (Київ, Україна).

Omelchenko, Tetiana. Ukrainian National Tchaikovsky Academy of Music. Candidate of Art Criticism (PhD), Associate Professor, Professor at the Department of General and Specialized Piano (Kyiv, Ukraine).

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0001-6058-8414>

© Омельченко Т. А., 2023.

КОМПОЗИТОРСЬКИЙ ВНЕСОК ІСАКА БЕРКОВИЧА І ЮРІЯ ЩУРОВСЬКОГО ДО СКАРБНИЦІ УКРАЇНСЬКОГО ФОРТЕПІАННОГО ПЕДАГОГІЧНОГО РЕПЕРТУАРУ

COMPOSING CONTRIBUTION OF ISAK BERKOVYCH AND YURI SHCHUROVSKY TO THE TREASURY OF THE UKRAINIAN PIANO PEDAGOGICAL REPERTORY

На 2022 рік припадає чимало ювілеїв видатних діячів українського музичного мистецтва, зокрема композиторів — Ісака Яковича Берковича (1902–1972), якому 28 грудня 2022 року виповнюється 120 років від дня народження, і Юрія Сергійовича Щуровського (1927–1996), 95-річчя від дня народження якого минуло у квітні цього року.

Серед українських композиторів другої половини ХХ століття І. Я. Берковичу і Ю. С. Щуровському належить вагоме місце в розширенні і збагаченні фортепіанного педагогічного репертуару, що й до сьогодні приваблює юних піаністів та викладачів своєю яскравою образністю, глибокою

пісенною природою, навчальною доцільністю. Однак фортепіанна творчість І. Я. Берковича і Ю. С. Щуровського, на жаль, не набула належного систематизованого дослідження в українському музикознавстві, цим і зумовлена актуальність звернення до творчості цих мистців.

Свою працю я хотіла б адресувати насамперед піаністам, які в майбутньому стануть викладачами першої та середньої ланок музичної освіти — дитячих музичних шкіл і коледжів, важлива місія яких — виховувати юних музикантів на найкращих зразках вітчизняної композиторської школи.

Звернення до постатей І. Берковича і Ю. Щуровського в одній праці, незважаючи на належність кожного до різних поколінь, зумовлене й тим, що між ними багато дотичного і в біографії, і в спрямуванні композиторської діяльності. Обидва навчалися в класі Б. М. Лятошинського, їх пов'язували дружні й творчі стосунки з Б. О. Миличем, корифеєм української фортепіанної педагогіки, керманічем у створенні дитячого фортепіанного репертуару в Україні.

Творчий доробок **Ісака Берковича**, універсальної особистості, яка поєднувала талант композитора, піаніста і педагога-методиста, становить вагомий внесок у музичну педагогіку і має не лише прикладне значення, а й художню цінність. Про спрямованість своєї творчості композитор так писав в автобіографії: «В основному моя праця спрямована на створення фортепіанного педагогічного репертуару. Маю ряд друкованих видань» [Беркович, Державний архів міста Києва. Ф. 161. Оп. 2. Д. Р-810. Од. зб. 178].

Спеціальних праць про творчість І. Берковича написано мало. Так, 2011 року вийшла друком праця «Переклади для фортепіано хорових мініатюр українських композиторів-класиків у творчій спадщині піаніста-педагога І. Берковича: жанрові особливості, естетико-психологічні засади» Зоряни Юзюк про його фортепіанні обробки хорових мініатюр українських композиторів-класиків на основі відомих українських народних пісень [Юзюк, 2011]. Біографічні дані містять музичні енциклопедії [Муха, 2003], довідники [Муха,

2004а–б], матеріали Київського державного архіву [Особова справа Берковича, 1944–1970].

Наведемо деякі відомості з творчої біографії композитора. Ісак (Ісай) Якович Беркович народився 15 (28) грудня 1902 року в м. Києві в сім'ї годинникового майстра. Вступивши 1920 року до Київської консерваторії, він закінчив її 1925 по класу фортепіано у професора В. В. Пухальського. Одночасно він вивчав курс музичної теорії та композиції у професора Б. М. Лятошинського. Розпочавши педагогічну діяльність у 20 років, І. Беркович викладав клас фортепіано в Київській музичній школі № 6 (до 1930), протягом 1925–1941 років — у Київському музичному училищі, а також у Київській вечірній консерваторії; протягом 1932–1941 років працював асистентом, з 1947 — доцентом, з 1969 — професором Київської консерваторії. У роки війни (1942–1944) викладав у музичних школах Бухари й Самарканда. У 1938 році Беркович став членом Спілки композиторів України. Крім педагогічної роботи, активно працював як композитор.

Створенню фортепіанного дидактичного репертуару в його жанровій багатоманітності І. Беркович присвятив усе життя, розпочинаючи творчу діяльність наприкінці 1930-х років. Серед опублікованих творів — майже 50 опусів, зокрема: три концерти для фортепіано з оркестром, фортепіанне тріо, дві сонати, фортепіанні ансамблі (два зошити), сонатини, варіації, поліфонічні п'єси на основі українських народних пісень, а також численні фортепіанні мініатюри (прелюдії, 35 етюдів, програмні п'єси різного характеру). Серед методично-педагогічних праць Берковича особливої популярності набула його «Школа гри на фортепіано»¹ (1962), а також фортепіанні альбоми для юних музикантів (деякі у співавторстві з Юхимом Толпіним).

Надзвичайно цікаво виявити фундаментальні засади фортепіанної школи Пухальського і композиторської

¹ Беркович І. Школа гри на фортепіано. Оп. 35. 2-е изд. Киев, Гос. изд. изобразительного искусства и муз. литературы УССР, 1962.

Лятошинського, їх вплив на творчість І. Берковича. Дослідники стверджують, як піаніст-педагог В. В. Пухальський сприйняв одну з найкращих шкіл свого часу, школу професора Теодора Лешетицького (одного з послідовників бетховенських піаністичних традицій). Однак, засвоївши принципи школи Лешетицького, він працював над створенням власної школи і додав багато нового у сфері як художньо-музичного відтворення, так і піаністичній [Гусарчук, 2013, с. 60; Жовнер, 1938, с. 30].

Серед фортепіанних творів І. Берковича концертного репертуару визначне місце належить циклу «24 Прелюдії», у якому митець, орієнтуючись на композиторів-романтиків, демонструє багатогранну природу фортепіано як інструмента з великими виражальними і технічними можливостями.

Як і Прелюдії Ф. Шопена, цикл І. Берковича побудований за тональним планом, що охоплює всі 24 тональності, розміщені за квінтовым колом. Згруповані попарно п'єси (за принципом мажор — паралельний мінор) контрастні за музичними образами, жанровими особливостями. І. Беркович і в циклі «24 прелюдії» залишається передусім педагогом, вихователем музичного смаку, інтонаційної культури. Одна з провідних ідей циклу — виховання інтонаційного, ладового слуху в юного піаніста, прагнення навчити слухати, думати, аналізувати музику. Музика прелюдій гармонічно різноманітна, адже І. Беркович — учень Б. Лятошинського, композитор другої половини ХХ ст., яке дало світовій музичній культурі визначні відкриття у сфері гармоній і музичної мови.

За традицією Ф. Шопена і його послідовників, І. Беркович зазвичай використовує в прелюдії один характерний вид фактурного викладу, властивий стилістиці романтичної, певною мірою імпресіоністичної музики: широке й різноманітне застосування всіх регістрів фортепіано, педалізації як елементу фактури, трактовка фортепіано як колористичного інструмента, інструмента монументальних звучань.

Композитор прагне розвивати відчуття (розуміння) семантики інтонації, порівнюючи забарвлення звучання одного й того ж інтервалу (наприклад, півтону), інтонаційної

послідовності (хроматичний хід) у різних контекстах. Так, виразно смислове значення півтону в різних образних контекстах прекрасно проілюстроване в Прелюдіях №№ 2, 4, 7, 8.

Автору вдається навіть у межах невеликої мініатюри створювати цілеспрямовані драматичні нагнітання і яскраві кульмінаційні моменти, сприяючи прищепленню учневі так званого відчуття форми твору: уміння відчувати доцентровий гармонічний потяг до кульмінації, охоплення великих розділів форми єдиним диханням.

Напевно, немає в Україні музиканта, який би не долучився в юнацькі роки до музики **Юрія Щуровського**. Її мелодизм увібрав народно-пісенні, романсові інтонації, красу, виразність, душевна відкритість, щирість української народної пісні. Юрій Сергійович Щуровський (1927–1997) народився в родині київського лікаря. Після визволення Києва навчався в будівельному технікумі залізничного транспорту, заняття в якому відбувались у вечірній школі при Київській консерваторії. Через рік став студентом класу композиції, гармонії та оркестровки Б. М. Лятошинського, сольфеджіо — Ф. І. Аерової, фортепіано — Б. О. Милича [Назар, 2002, с. 43].

Б. О. Милич, який усе життя працював над створенням українського педагогічного репертуару, схилив свого студента писати для дітей. Ця ідея захопила молодого композитора і стала провідною в його подальшій творчості. Ю. Щуровський завжди був вірний «дитячій» музиці, одухотвореній, сповненій душевного тепла, краси мелодизму, прагнення гармонії, прекрасного...

Фортепіанна спадщина Ю. Щуровського найбільш відома. У його творах органічно поєднуються інструктивні й художні завдання, образність змісту і досконалість засобів виразності. Програмність, ясність форми й музичної мови збуджують дитячу уяву. Це благотворно впливає на загальний музичний розвиток учнів, формує художній смак, виховує гармонічний слух, розвиває поліфонічне мислення.

Прикметна особливість творчості Ю. С. Щуровського — її органічний зв'язок з українською пісенною інтонацією, мелодійність музичної мови, глибока ліричність, Доступність сприйняття музичних творів композитора — у їх програмності, яка дає імпульс творчій фантазії учнів. Особлива інтонаційна рельєфність музичної мови настільки виразна, що досягає майже реального бачення художнього образу.

Музикознавчих, методичних праць про життя і творчість Ю. С. Щуровського вкрай мало. Певною мірою цю прогалину заповнює монографія доньки Юрія Щуровського, кандидата мистецтвознавства Наталії Назар «Відвертість. Композитор Юрій Щуровський — відомий та невідомий» (2002), у якій з любов'ю і хвилюванням розповідається про життя композитора як митця і як людини, глибоко й професійно проаналізовано основний масив його творів. Одна зі статей автора цієї публікації присвячена поліфонічним творам Юрія Щуровського в курсі загального та спеціалізованого фортепіано [Омельченко, 2012].

Новим у методичній діяльності фортепіанних відділень дитячих музичних шкіл є видання колективом педагогів-піаністів Дитячої музичної школи № 36 м. Києва навчально-методичного посібника «Фортепіанні твори Юрія Щуровського в педагогічній практиці викладачів Київської Дитячої музичної школи №36» (2020), до укладання якого долучилася й авторка цієї публікації.

У методичних коментарях до п'єс, розміщених у посібнику, зазначено:

Робота над творами Юрія Щуровського культивує цінні піаністичні навички: увагу до фразування, штрихів, аплікатури, педалізації. Уміщуючи великий художній зміст, утілений в яскравих образах і компактних формах, твори «вмикають» і стимулюють творчу активність і здатність учнів до розвитку піаністичної майстерності. Виконання потребує володіння різноманітними піаністичними прийомами й ефектами фортепіанного звучання.

Фортепіанні твори Ю. Щуровського ознайомлюють юного піаніста з різними стилями, з різноманітними елементами фортепіанної фактури (які надалі будуть траплятися в більш складному репертуарі), тим самим ніби створюючи підготовчий репертуар, місточок-перехід від простого до складного.

[Кугаткіна, Омельченко, 2020, с. 6].

До збірника увійшли п'єси, які демонструють прагнення Ю. Щуровського ознайомити юних музикантів з музичними стилями музики ХХ століття. Один із них — загадкова, імпресіоністична постлюдія «**Після перегляду Куїнджі**» (1975). У цьому творі Ю. Щуровському вдалося точно «схопити» суть пейзажів великого художника — загадковість природи, світлові місячні плями. Казково-фантастичний пейзаж створений засобами прозорої фактури, притлумленої динаміки з утаємниченим остинато, синкопами «капаючих» форшлагів, охопленням великого звукового діапазону. Це просторова панорама і водночас — статика живопису. Рух місячного світла з химерними плямами і моторошними тінями виникає в середньому розділі. Загальний зачарований колорит посилюється високим регістром, численними хроматизмами, плинністю супроводу, зануренням у глибокі басы зі страхітливими трелями. А в завершальних барвистих акордах нічні жахи «розчиняються». Ця п'єса — приклад музичного імпресіонізму Ю. Щуровського.

У «**Саркастичній фузі**» митець віддав данину музичній мові ХХ століття. У невеличкій мініатюрі композитору вдалося створити яскраву театральну сценку, написану дотепно й винахідливо. Гротесково-зловісна в низькому «фаготовому регістрі» тема фуґи побудована на низхідному хроматичному русі чвертей, що виконуються коротким штрихом, ніби грубуватий, кульгаючий танець.

Гармонічний, фактурний прийом, використаний у фузі, — поєднання двох голосів у гостро дисонуючі інтервали (мала нона, велика септима, квартдецима). Цей прийом нагадує виражальний засіб, який використав Б. Барток

у п'єсі «Казка про маленьку муху» з «Мікрокосмосу»: дзижчання мухи зображено засобами фактури, «виткані» лише з малих секунд.

Кожне нове проведення теми «Саркастичної фуґи» у Ю. Щуровського має нове інтервальне співвідношення, інший реґістр, нове контрапунктичне поєднання. Такими виражальними засобами створюються темброво-реґістрові контрасти між епізодами, формуються різноманітні образні характеристики: улесливість, нещирість (епізод *pianissimo*, тт. 17–25), гротесковість, бруталність тощо.

Особливість «Саркастичної фуґи» — складність для учня сприймати дисонансні інтервальні сполучення, уміння слухати і виділяти тему, відчувати напруженість, характеристичність у поєднанні голосів. Технічно п'єса корисна як вправа для вивільнення кисті, загартування кінчиків пальців.

Камерні фортепіанні мініатюри І. Я. Берковича і Ю. С. Щуровського — це справжній мікрокосмос, у якому втілені яскраві композиторські ідеї, відтворений багатий спектр характерів, емоцій і переживань. Усі вони — довершені зразки форми і образно-художнього змісту. Спадщина обох майстрів потребує глибокого і всебічного дослідження.

Список використаної літератури

1. Беркович І. Я. Автобіографія. Особова справа Берковича Ісака Яковича. 5 вересня 1944 — 1 липня 1970 // Державний архів міста Києва. Ф. 161. Оп. 2. Д. Р-810. Од. зб. 178. 44 арк.

2. Гусарчук Т. В. Володимир Пухальський: феномен творчої особистості // Часопис Національної музичної академії України імені П. І. Чайковського. Київ, 2013. № 4 (21). С. 60–77.

3. Жовнер А. В. В. Пухальський — перший директор Київської консерваторії // Радянська музика. 1938. № 3. С. 29–31.

4. Кугаткіна О. В., Омельченко Т. А. Методичні коментарі // Фортепіанні твори Юрія Щуровського в педагогічній практиці викладачів Київської Дитячої музичної школи № 36 : навч.-метод. посіб. для учнів фортепіанних відділів мистецьких шкіл / ред.-упоряд. О. В. Кугаткіна, Т. А. Омельченко. Київ, 2020. С. 3–11.

5. Муха А. І. Беркович Ісаак (Ісай) Якович // Муха А. І. Композитори України та української діаспори : довідник. Київ : Муз. Україна, 2004а. С. 30.

6. Муха А. І. Беркович Ісаак (Ісай) Якович // Українська музична енциклопедія. Т. 1 : А — Д / Ін-т мистецтвознавства, фольклористики та етнології ім. М. Т. Рильського Нац. акад. наук України; редкол. Г. А. Скрипник (гол.) та ін. Київ, 2004б. С. 183.

7. Муха А. І. Беркович Ісаак Якович // Енциклопедія сучасної України. Т. 2 : Б — Біо / Ін-т енциклопедичних досліджень Нац. акад. наук України. Київ, 2003. С. 524.

8. Назар Н. Ю. Откровение. Композитор Юрий Щуровский — известный и неизвестный. Киев, 2002. 232 с.

9. Омельченко Т. А. Поліфонічні твори Юрія Щуровського в курсі загального та спеціалізованого фортепіано // Загальне та спеціалізоване фортепіано у мистецькому просторі України. Виконавське мистецтво. Львів : Сполом, 2012. Вип. 27. С. 283–292.

10. Юзюк З. І. Переклади для фортепіано хорових мініатюр українських композиторів-класиків у творчій спадщині піаніста-педагога І. Берковича: жанрові особливості, естетико-психологічні засади // Молодь і ринок. 2011. № 9 (80). С. 108–113.